

Over de esthetica van de ziel

Van alle abstracties, die in mijn lezende leven voorbij kwamen, was de meest fraaie wel: "*In het begin was het Woord en het Woord was bij God, en het Woord was God. Het Woord was bij God in het begin. Door het Woord is alles ontstaan en zonder het Woord is niets ontstaan van alles wat bestaat.*" De eerste twee zinnen geloof ik wel, denk ik, mij interesseert vooral de laatste zin en dan in het bijzonder het deel *zonder het Woord is niets ontstaan van alles wat bestaat*. In sommige Bijbelvertalingen wordt dit deel gevoeglijk weggelaten, het is behoorlijk complex en de beminde gelovigen zouden misschien in de war kunnen raken. De beminde van dienst raakt dat zeker. Want waarom moest de evangelist, Johannes 1:1-18, in een extra bijzin verklaren dat *niets* niet is ontstaan uit het Woord en dat *niets* daarom geen deel uitmaakt van alles wat bestaat? Hij had voldoende aan de uitspraak dat door het Woord alles is ontstaan. Ik zou me dan geen zorgen gemaakt hebben over het *niets* en zeker niet of dat al dan niet deel uitmaakt van alles wat bestaat.

Gottfried Leibniz stelde in 1714 de vraag waarom er niet veeleer niets is. Hij vroeg zich dat af nadat hij vier jaar eerder beweerde dat we in het best mogelijke universum leven. En er zijn mensen, niet eens gelovigen, die menen dat het gehele universum is ontstaan opdat wij en andere levensvormen bewust kunnen vaststellen dat het er is. Ik kan niet eens beweren dat het een omkering van oorzaak en gevolg is want het is onmogelijk om te denken wat er zou gebeuren als er geen universum was waarvan het bestaan dan ook niet kan vastgesteld worden.

Ik geef deze schets als inleiding om duidelijk te maken in welke positie ik me bevind tegenover een abstract kunstwerk. Het is *iets*, en niet *niets*, het bestaat en kennelijk vindt het zijn oorzaak in een bewuste handeling, denk bijvoorbeeld *Woord* met een hoofdletter. In een parafrase op Leibniz kan ik mijzelf de vraag stellen waarom het er is, dit abstracte werk, en waarom niet veeleer niet. Natuurlijk was er iemand, een kunstenaar, die het maakte. De vraag is dan beantwoord. Maar dat is een technisch antwoord, één dat ligt in het domein van de productie van de materiele objecten waarmee wij ons om allerlei redenen omringen.

Het is mogelijk om te beweren, zoals ik eerder deed in het kader van ABSTRACTE-tentoonstellingen, dat abstraheren een belangrijk kenvermogen is van mensen, een beweging van het denken die onwillekeurig bij iedereen ontstaat, geplaatst tegenover de veelheid aan dingen, de betekenissen van handelingen, de continue stroom van gedachten. Al deze zaken kunnen met elkaar in verband worden gebracht, als gevolg van te abstraheren. Maar dat

is een functioneel antwoord, één dat voortkomt uit het gegeven dat het vermogen tot abstraheren veroorzaakt dat het ook gebeurt, omdat het kan. En omdat het kan, doen mensen het, omdat het kan creëren kunstenaars abstracte werken. De vraag is beantwoord, het abstracte werk is er, omdat het kan.

Maar stel nu dat er één kunstenaar is, en ook niet meer dan één, die dat doet en één kunstwerk maakt dat *abstract* genoemd kan worden. Zou dat niet voldoende zijn om duidelijk te maken dat het klaarblijkelijk kan, het vermogen tot abstraheren in te zetten om zonder Woord abstractie te tonen? Wanneer die kunstenaar aan het werk de titel 'QED' zou geven, *quod erat demonstrandum, het is aldus bewezen*, dan zouden we ons voor eens en altijd verlost weten van de noodzaak om abstracte werken te creëren, of te bekijken. Bij dit ene werk zou ik mezelf niet de vraag moeten stellen waarom het er is. Het is er als bewijs van de mogelijkheid dat het kan bestaan.

Deze redenering is vergelijkbaar met de universumbewering van hiervoor. En minstens zo problematisch want als het er niet zou zijn, dat kunstwerk, dan is het abstraherend vermogen van mensen nog steeds werkend aanwezig, daar is geen bewijs voor nodig. Dit is in feite de verwerping van de bewering dat het abstraherend vermogen van mensen de reden van bestaan vormt voor abstracte werken en al helemaal toont het de ongeldigheid van het functionele antwoord van hiervoor.

Met wat associatief denkwerk kan ik volhouden dat de kunstenaar het werk maakt als daad van *poësis*, de oud-Griekse term voor het scheppen van onder meer abstracte kunstwerken. Deze term staat tegenover de *techné*, het ambacht, waarin steeds een noodzakelijk materieel antwoord moet gegeven worden op concrete problemen, als *met wat roer ik soep*. Aan deze vraag gaat vooraf *hoe roer ik soep*, dat is de abstractie. *Stok* is het antwoord en *houten lepel* de fraaiere uitvoering daarvan. Het abstract kunstwerk is geen houten lepel want er is geen voorafgaande abstracte vraag. Om het met Marcel Duchamp te zeggen: "Er is geen oplossing want er is geen probleem." De *poësis* van het abstracte werk is een vraagloze handeling die, als gevolg daarvan, geen antwoord kan zijn en op zichzelf ook niet nog eens een serie vragen oproept want het abstracte werk verwijst naar niets anders in de werkelijkheid dan naar het werk zelf. Wanneer dat geldt, het abstracte werk verwijst naar niets anders in de werkelijkheid dan naar het werk zelf, dan beantwoord ik de vraag waarom het er is, dat kunstwerk, met de uitroep "Om zichzelf!"

Maar welke kunstenaar, of andere burger, zou zich daarmee tevreden stellen? Er zijn er natuurlijk maar zat die het niet uitmaakt wat het kunstwerk

voorstelt of waarop het van betrekking is. Zij zeggen: "Kijk zelf maar..." En schuiven daarmee elke verantwoordelijkheid voor het kunstwerk ver van zich af. Om het anders te zeggen, zij stellen impliciet dat het kunstwerk is er om henzelf omdat alleen zijzelf, in een overzelfbewuste impuls van egocentrisme, de intentie voelden om het te maken. Onmiddellijk gaan deze kunstenaars, met het jengelende kinderzinnetje *zelluf doen* als motief, verder aan de slag met het volgende kijk-zelf-maar-werkje.

Ik kom met deze welhaast psychologiserende verklaring niet weg, ik kan er niet mee overweg, anders gezegd. Misschien ben ik niet zo geïnteresseerd in de psyché van de kunstenaar wanneer ik mij geconfronteerd zie met een abstract werk. Dat zij of hij dat werk moest maken als emotionele genoegdoening voor de of andere urgente aandoening in het gevoelsleven, kan niet het leidende motief zijn voor de beschouwing over het bestaan van het abstracte kunstwerk. Iedereen heeft urgente aandoeningen, maar dat wil nog niet zeggen dat ik er ook maar iets aan kan ontleen voor begrip van dat werk, zelfs niet in vergelijking met de eventueel aanwezige manifestaties van het eigen gevoelsleven. Als dat wel het geval zou zijn, de vergelijking, dan kan een plausibele conclusie zijn dat er of een geruststellende overeenkomst is met de psyché van de kunstenaar of een schrikbarend verschil. Deze twee elkaar uitsluitende oordelen brengen mij niet verder bij de vraag waarom dit abstracte kunstwerk er is en zo blijkt *en passant* dat de psychologie weinig te bieden heeft wanneer men zich in het algemeen serieus wil verhouden tot een kunstwerk. De enige geldige conclusie, los van de geruststelling en afgezien van het schrikbarende, kan zijn dat de kunstenaar kennelijk een mens is want doorheen het kunstwerk kan ik veronderstellen dat een met mij overeenkomstig wezen de schepper is van de getoonde abstractie.

Zo wordt het abstracte kunstwerk verlost uit de eenzaamheid van solipsistische zelfverwijzing. Want als er iets zou zijn waarmee het abstracte werk naar iets anders verwijst dan naar zichzelf, is het juist de veronderstelling dat het de ander toont als mijzelf. In het bestaan van het abstracte kunstwerk word ik me bewust van het feit dat er minstens één ander wezen is waarmee ik overeenkom. Het kunstwerk verlost niet alleen zichzelf uit existentiële eenzaamheid maar ook mij omdat het toont: Zie de mens. Het is niet opzettelijk, maar zo zijn we terug bij Johannes de Evangelist, die in 19:5 het verhaal vertelt dat Christus getoond wordt, na gegeseld te zijn, aan het volk met de uitspraak van Pontius Pilatus, *ecce homo*, zie de mens.

Ja, hoe dan? Minder populair gezegd, maar wat dan? Wat wordt er als mens getoond? In het geval van *abstracten* kunnen dat geen emotionele

gemoedsuitstortingen zijn, zoals Christus als *De man van smarten* in de talloze verbeeldingen die bestaan van het moment *ecce homo*. Zulke werken zijn in hun verschijning te particulier. Ze zijn inductief, bij wijze van spreken, ze beelden het universele lijden uit met dat van Christus als exemplarische gegeven. Evenmin kan het *de idee van de mens* zijn, dat laten de kunstenaars van abstracte werken over aan de oneindige schakeringen van de conceptuele kunst. In die oneindigheid wordt het voor ieder individu mogelijk om zich tot mens te verklaren als deductieve denkbeweging, bij wijze van spreken.

Nu is bijna alles uitgesloten, het technische maken, het functioneel abstraheren, de geïnspireerde schepping, het egocentrische kijk-zelf-maar, de geruststellende overeenkomst of het schrikbarende verschil in psyché. Van het emotionele blijven abstracte kunstenaars ver weg, in het creëren, met het zuiver rationele willen zij niet van doen hebben, in het concipiëren van kunst. Bij *reductio ad absurdum*, als bewijs vanuit het ongerijmde, blijft één aspect over, in weerwil van het alles overheersende dualisme van lichaam en geest. Zou het kunnen zijn dat het abstracte kunstwerk de spiegel is van de ziel? Niet als contingente instantie van de scheppende kunstenaar, maar als uitdrukking van het leven dat alle wezens draagt. Soetsu Yanagi schrijft, over bamboe-patronen op alledaagse voorwerpen om te laten zien hoe we de schoonheid van de natuur kunnen ervaren: "Rather than nature giving birth to patterns, it can be more truthfully said that patterns give birth to nature." In parafraze hierop wil ik stellen dat het abstracte kunstwerk de ziel toont in de schepping ervan, met al wat haar bindt.

Breda, voorjaar 2026
Ad van Rosmalen.

De titel is een uitdrukking van kunstenaar Sofie Hollander, zoals gebruikt in een gesprek op het atelier over haar werk op 5 mei 2024.